

O ISTNIENIU FRANCISZKAŃSKIEGO KLASZTORU W LELOWIE W LATACH 1357-1820

Komu zawdzięczamy rozkwit znaczący zakonu franciszkanów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIII wieku? Zapewne – jak podają źródła historyczne – Janowi z Pian del Carpinie, jednemu z towarzyszy świętego Franciszka z Asyżu. To on właśnie pierwszy, przybył do Polski. Po objęciu urzędu prowincjała – Jan z Pian del Carpini rozesłał braci nie tylko do Polski ale także: Czech, Węgier, Danii i Norwegii¹.

W latach 1232-1234 bracia franciszkańscy osiedlili się we Wrocławiu. Tam książę H. Pobożny ufundował im kościół pod wezwaniem św. Jakuba².

Do Krakowa franciszkanie przybyli w 1237 roku³. Niezależnie czy motywem zaistnienia franciszkanów w Polsce była inicjatywa książąt z rodu Piastów, czy też wyraźne zaangażowanie samych franciszkanów, warto zaznaczyć, że to właśnie oni – pierwsi ustalili pojęcie fundatora. Zakonnicy nie tylko utrzymywali się z jałmużny wiernych, ale również z ich ofiar wznosili kościoły i klasztory⁴. Istniały także fundacje książęce i królewskie. Franciszkanie, którzy przybyli do Polski na początku XIII w. nastawieni byli na duszpasterstwo. Uprawiali różne formy duszpasterstwa specjalnego. Np. w Krakowie byli dusz-

¹ Jordan z Giano, *Chronica*, „Analecta Franciscana” t. 1: 1885 Quaracchi, s. 17; J. Hajek, *Bracia Mniejsi w Czechach i na Morawach w XII-XIV w.*, w: *Zakony franciszkańskie w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 1, s. 263-265.

² T. Kozaczewski, *Pierwotny kościół franciszkański we Wrocławiu*, w: *Prace Komisji Historii Sztuki*, t. 3, Wrocław 1963, s. 199-249.

³ *Monumenta Poloniae Historica*, t. 2, s. 836, 882.

⁴ A. Zwiernan OFMConv, *Nowe spojrzenie na początki franciszkanów w Polsce*, NP. t. 63:1985, s. 13-14.

pasterzami obcokrajowców (Węgrzy, Niemcy, Włosi), sprawowali opiekę nad stowarzyszeniami zawodowymi i bractwami, przyczynili się również do mocniejszego zakorzenienia w społeczeństwie religijności ludowej,⁵ postępu chrystianizacji, przyjęcia i rozwoju kultu świętych a przede wszystkim kultu maryjnego⁶.

W 1238 r. została wyodrębniona z prowincji saskiej pierwsza prowincja słowiańska czesko-polska. Na terenie prowincji powstał ośrodek franciszkański w Lelowie. Ta pradawna osada leży około 80 km na północny zachód od Krakowa. Usytuowanie Lelowa na wzniesieniu potwierdza podanie, że „pod jego posadę ziemię umyślnie na bagnach nawożono, a wodę prowadzono śluzami”⁷. Droga z Krakowa przez Lelów wędrowali nie tylko kupcy, rycerze, dostojnicy państwa i kościelni, ale także misjonarze. Droga z Krakowa do Lelowa prowadziła przez Wolbrom, Łobzów, Żarnowiec, Pilicę⁸. Przekazy ustne mówią, że Lelów nazywał się pierwotnie Liliowem, a nazwa pochodzi od kwitnącej lilii, którą miał znaleźć tu w śniegu król Kazimierz Wielki w czasie polowania na błotnistych terenach i wybudować w tym miejscu miasto, zwane Liliowem⁹.

Miejscowa ludność podaje również inne wersje legendy o kwitnącej lilii. Nie można jednak historycznie połączyć tych faktów z Kazimierzem Wielkim, gdyż jeszcze przed jego panowaniem występowała nazwa Lelów¹⁰. Bolesław Olszowski opisuje przekazy mieszczan lelewskich, którzy nazwę wywodzili od jeleni, a które nazywano tu leluniami. Od leluniów miała powstać forma Lelów¹¹.

⁵ H. Zaremska, *Bractwa w średniowiecznym Krakowie*, Wrocław 1977, s. 50-51, 82-83.

⁶ K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, s. 25; C. Deptuła, *Z zagadnień historii kultu maryjnego w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie” nr 52 z. 3: -1960 s. 392-419

⁷ K. Stronczyński, *Opis zabytków starożytności przez delegację wyсланą z polecenia Rady Administracyjnej Królestwa zebrane z guberni radomskiej w latach 1844-1846. Powiat Olkusi*, „Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego” nr 243 rps, s. 143-149.

⁸ B. Wyrozumska, *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI w.*, Kraków 1977, s. 62-63.

⁹ Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie (dalej AKMK) Acta Visitationis (AV) 32 s. 508.

¹⁰ *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski*, 1 s. 58, nr 48.

¹¹ B. Olszowski, *Lelów*, t. 2, nr 51, 1876, s. 383-389.

Genezy nazwy można doszukiwać się także w mitologii słowiańskiej, w imionach bóstw Lelum i Polelum, bowiem w Lelowie istniała wcześniej pogańska świątynia¹². Trudno jednak potwierdzić to naukowo. Utrzymuje się także opinia, że Lelów pochodzi od nazwy osobowej Lel¹³. Pomimo stawianych wielu hipotez geneza nazwy Lelów pozostaje bez wyjaśnienia¹⁴.

W 1246 r. wybudowano na tym terenie zamek, co miało zasadniczy wpływ na rozwój miasta Lelowa. Swe powstanie zawdzięcza on książętom piastowskim, a właściwie ich wzajemnej walce braterskiej o opanowanie księstwa krakowskiego, które było dzielnicą senioralną w czasie podziału dzielnicowego Polski¹⁵.

Po tragicznej śmierci księcia krakowskiego Leszka Białego, który został zamordowany 23.11.1227 r. przez Świętopelka Pomorskiego, gdy udawał się na zjazd książąt piastowskich do Gąsawy, rozgorzała długa walka o tron krakowski. Najbardziej zaciekle był Konrad Mazowiecki, brat zamordowanego Leszka Białego, ojca bł. Salomei i księcia Bolesława Wstydliwego. Walka ciągnęła się latami¹⁶. Konrad zdobywał i tracił księstwo krakowskie. Ażeby je ponownie zdobyć i utrzymać, wybudował wraz z synem Kazimierzem Kujawskim i zięciem Mieszkiem (Mieczysławem) Opolskim trzy zamki: w Krakowie przy ujściu Rudawy, w Tyńcu i w Lelowie.

Zamki niszczone i odbudowywano. Tak było do czasu księcia Władysława Łokietka, który dążąc do zjednoczenia kraju wiosną 1304 r. wtargnął do Małopolski z oddziałami węgierskimi, opanował lelowski zamek i wypędził z niego czeskie garnizony króla Wacława¹⁷. Po zjednoczeniu państwa i swej koronacji, która odbyła się w 1320 r.

¹² F. Karpiński, *Podróż do Krakowa i jego okolice*, Warszawa 1788; J. P i a s e c k i, *Kościół i klasztor franciszkanów w Lelowie*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” R. 2: 1846, s. 33.

¹³ K. R y m u t, *Nazwy miast Polski*, Wrocław i in. 1980, s. 129.

¹⁴ A. B r ü c k n e r, *Mitologia polska*, Warszawa 1924, s. 107.

¹⁵ *Monumenta Poloniae Historica* (dalej: MPH) II s. 804, *Rocznik Kapituły Krakowskiej 1246*; J. D ł u g o s z, *Roczniki, czyli Kronika sławnego Królestwa Polskiego*, red. J. Dąbrowski, księga 7 i 8, s. 68.

¹⁶ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 15, cz. 2, Warszawa 1902.

¹⁷ Trzaska-Evert i Michalski, *Ilustrowana Encyklopedia*, t. 3, Warszawa 1927.

w Krakowie, Władysław rządził już zjednoczonym krajem i przekazał go swemu spadkobiercy, którym był Kazimierz Wielki. Kazimierz Wielki, który często tu przebywał przebudował zamek lelewski, a miasto otoczył murem.

Dla następców Kazimierza zamek lelewski już nie miał większego znaczenia, choć był siedzibą powiatu grodzkiego i starosty. W późniejszych czasach przeznaczony został na kancelarię i archiwum ziemskie i grodzkie. Podczas najazdu szwedzkiego został zniszczony. Staraniem starosty Michała Rupniewskiego zamek odbudowano i do 1794 r. znajdował się w stanie nadającym się do zamieszkania. Rozebrano go dopiero w okresie rządów pruskich, a materiały użyto do wzniesienia zabudowań gospodarskich w Ślężanach i Sokolnikach.

Obecnie na tym miejscu znajduje się cmentarz grzebalny, a wystające z ziemi oszańcowania są jedynymi widocznymi po nim śladami. Tylko jedna z baszt, przeznaczona kiedyś na tortury, i dlatego nazwana męczarnią, dotrwała do 1828 r., a następnie została rozebrana¹⁸.

Powstanie parafii w Lelowie zwanym Starym Lelowem datuje się na rok 1080¹⁹. Data ta została zaczerpnięta z protokołu wizytacyjnego kościoła z 1711 r.²⁰ Nie ma jednak dowodów, potwierdzających wymienianą datę. Najwcześniejszą źródłową przesłankę o kościele w Lelowie można znaleźć z racji konsekracji świątyni przez biskupa Pawła z Przemkowa w 1267 r.²¹ Słuszne zatem pozostaje stwierdzenie, że chociaż początki życia parafialnego w Starym Lelowie pojawiły się w II połowie XI wieku, to parafia jako jednostka prawna powstała na początku XIII w.

W Lelowie (nowym) parafia powstała przed 1426 r. Została ona wydzielona z parafii Lelów (Staromieście). W 1598 r. parafię Staromieście połączono z parafią Lelów. Stan ten trwał przez 300 lat. Dopiero w 1898 r. Staromieście i Lelów rozdzieliły się ponownie na osobne parafie.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 1, Kraków 1852 s. 182; S. Słuczeń, *Dwa obrazy w Lelowie*, „Przegląd Katolicki” 1892 s. 709; Archiwum parafii w Lelowie. J. Zmarzlik, *Historia kościoła w Lelowie od 1900 r.* Kronika, s. 28-31.

²⁰ AKMK AV 17 k. 45. Lelów Antiqua habens muratam... et haec est erecta AD 1080.

²¹ MPH II s. 809.

Kościół w Lelowie pod wezwaniem św. Marcina ufundowany został przez króla Kazimierza Wielkiego. Zbudowany został z kamienia. Spłonął jednak podczas pożaru miasta w 1638 r. Odbudowano go już w zmienionym kształcie. W czasie działań wojennych w 1939 r. spłonął ponownie i znowu w latach 1940-1950 został odbudowany. Po 1981 r. przeszedł gruntowną renowację. Posiada on prezbiterium, nawę główną i dwie boczne kaplice. W głównym ołtarzu znajduje się zabytkowy, pochodzący z XVII w. – obraz Matki Bożej Pocieszycielki Lelowskiej, cieszący się znaczącym kultem wiernych²².

Parafia lelewska od początku swego istnienia należała do diecezji krakowskiej²³. Diecezja ta, aż do czasu rozbioru Polski była bardzo rozległa i obejmowała tereny od Tatr po Radom i od Bytomia po Łuków liczyła 53.000 km². Po drugim rozbiore Polski od 1793 r. Lelów należał do królestwa pruskiego. Na skutek tego, diecezja krakowska mocą bulli papieża Piusa VII, w 1800 r. utraciła na rzecz diecezji wrocławskiej, rejony Częstochowy, Pilicy i Siewierza. W ten sposób Lelów znalazł się w granicach tej diecezji. Można przypuszczać, że pozostał w niej do 1807 r. gdy Napoleon I utworzył z ziem zabranych Polsce przez Prusy w drugim i trzecim rozbiore Księstwo Warszawskie, a być może, został przyłączony do nowo utworzonej w 1805 r. diecezji kieleckiej. Z pewnością po skasowaniu w 1818 r. samodzielnej diecezji kieleckiej, Lelów znowu znalazł się w granicach diecezji krakowskiej z tym, że diecezja ta została poddana nowo utworzonej i jedynej w Królestwie Polskim, archidiecezji-metropolii w Warszawie.

Do diecezji krakowskiej po tej reorganizacji należały, Rzeczpospolita Krakowska i tereny należące do istniejącej 13 lat, a zniesionej w 1818 r. diecezji kieleckiej. Odpowiedzialny za diecezję został, rezydujący w Krakowie, bp Jan Paweł Woronicz²⁴, który dokonał w 1819 r. nowego podziału dekanatów na terenie swojej diecezji, znajdującej się w Królestwie Polskim. Po reorganizacji w tej części diecezji krakowskiej było 18 dekanatów, a wśród nich dekanat lelewski w obwodzie olkuskim.

²² *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, Kielce 1999, s. 404, 412.

²³ B. Kumor, *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, *Metropolie i Diecezje na ziemiach Polski*, Poznań-Warszawa 1989.

²⁴ J. Urban, *Diecezja krakowska w XIX wieku*, w: *Kościół krakowski w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 318.

Po powstaniu listopadowym, gdy władze Królestwa Polskiego pod presją cara i rządu rosyjskiego zabroniły biskupowi krakowskiemu pełnić jurysdykcję na terenie Królestwa, Kielce zostały wikariatem apostolskim podległym metropolii warszawskiej²⁵. Do tego wikariatu należał Lelów. Gdy w 1882 r. została wskrzeszona diecezja kielecka, wówczas Lelów znalazł się w jej granicach i pozostał w niej po dalszych reorganizacjach diecezji polskich dokonanych, zarówno 25.10.1925 r., jak i 25.03.1992 r.²⁶

Przybycie franciszkanów

Dokładna data przybycia franciszkanów do Lelowa jest nieznaną²⁷. Swoją pobyt w Lelowie franciszkanie zawdzięczają prawdopodobnie Bolesławowi Wstydliwemu. Przesłanką do takiego rozumowania stał się obraz Matki Bożej Królowej Polski z namalowanymi postaciami fundatorów Bolesława i Kingi, który oglądał wśród rekwizytów po-franciszkańskich ks. Jan Wiśniewski²⁸. Po kasacie kościoła franciszkańskiego obraz został przeniesiony do kościoła parafialnego w Lelowie a następnie uległ zniszczeniu w czasie pożaru tegoż kościoła podczas II wojny światowej. Być może został wywieziony do Niemiec. Okres rozbitcia dzielnicowego, czasy napadów tatarskich nie sprzyjały utrzymaniu i rozwojowi placówek franciszkańskich. Sytuacja ta zmieniła się wraz ze stabilizacją władzy państwowej w XIV w., a szczególnie za czasów panowania Kazimierza Wielkiego. Według J. Długosza tenże król w 1357 r. ufundował w Nowym Lelowie klasztor franciszkański i sprowadził do niego franciszkanów z Krakowa²⁹.

Historycy w oparciu o to źródło przypisują królowi Kazimierzowi sprowadzenie franciszkanów do Lelowa. Jednak faktyczny pobyt franciszkanów w Lelowie musiał być wcześniejszy, jak wynika z zarządzenia arcybiskupa Janisława, który w 1335 r. wydał zarządzenie w sprawie spowiedzi wiernych w kościołach franciszkańskich. Skie-

²⁵ B. Kumor, *Historia Kościoła w Polsce*, Poznań-Warszawa 1989, s. 621-623

²⁶ *Katalog duchowieństwa i parafii diecezji kieleckiej*, Kielce 1999, s. 21.

²⁷ A. Zwiercan OFMConv, *Nowe spojrzenie na początki franciszkanów w Polsce*, NP. t. 63:1985, s. 14.

²⁸ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w powiecie włoszczowskim*, Marjówka 1932, s. 156.

²⁹ J. Długosz, *Liber Beneficiorum*, t. 3, s. 467.

rował je do rządców parafii w Krakowie, Sączu, Sandomierzu, Lelowie i Zawichoście³⁰.

Przychylność Kazimierza Wielkiego do franciszkanów, wyrażała się jego pomocą w powstaniu szeregu konwentów. Trzeba także podkreślić, szczególny udział króla w powstaniu kościoła i klasztoru w Lelowie.

Powyższe przesłanki pozwalają wnioskować, że franciszkanie przybyli do Lelowa przed 1335 r. za panowania Bolesława Wstydliwego, natomiast zapis Długosza można rozumieć jako zamknięcie etapu formowania się fundacji, którą Kazimierz Wielki wyposażył w murowany kościół i część klasztoru. Franciszkanie jako zakon żebraczy utrzymywali się - zgodnie z regułą - z jałmużny codziennie wybranej. Z upływem lat na skutek zachodzących przemian, za pozwoleniem Stolicy Apostolskiej franciszkanie przyjmowali darowizny w postaci gruntów i sum pieniężnych³¹.

W 1622 r. Anna Budzińska zapisała franciszkanom folwark zwany Kustalowski koło Lelowa³². Uchwała sejmowa z 1635 r. potwierdziła stan posiadania klasztoru oraz zwolnienie od podatków³³. Dodatkowym źródłem dochodów na utrzymanie klasztoru franciszkańskiego były zapisy kapitałów³⁴. Za zapis dóbr ziemskich franciszkanie zobowiązani byli odprawiać Msze św., a niekiedy odmawiać oficjum do Matki Bożej. Np. w połowie XVIII w. w kaplicy różańcowej odprawiano co sobotę Mszę św. za Annę Budzińską, dzięki której franciszkanie uzyskali folwark, dwa ogrody, rolę i dom w mieście obok klasztoru. Modlono się także za wielu innych dobrodziejów³⁵.

³⁰ K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, Kraków 1937-1938, s. 214.

³¹ Archiwum Franciszkanów w Warszawie (dalej: AFW). Sygn.: VIII/6 Wizytacja prowincjała o. Jana Donata Caputo 1598, s. 81, 82.

³² Archiwum Franciszkanów w Krakowie (dalej: AFK). Sygn.: E-I-9 A. Karwacki OFMConv: *Materiały do historii konwentów franciszkańskich prowincji polskiej* t. 9, s. 173.

³³ *Volumina Legum*, t. 3, Petersburg 1859, s. 421 nr 103, konstytucje sejmowe z 1635 r. *Za pozwoleniem wszch stanów, rolę i grunty klasztorowi lelowskiemu inkorporowane i one według praw jemu służących, od wszelkich podatków prywatnych wiecznie uwalniamy*.

³⁴ AFW Sygn.: VIII/5 Bonawentura Makowski, *Thesaurus provinciae in Polonia 1764* s. 274-278.

³⁵ AFK Sygn.: E-I-9 A. Karwacki, *Materiały do historii...*, s. 174.

O królu Kazimierzu Wielkim, który panował w latach 1333-1370 pisali historycy, że był przyjacielem Braci Mniejszych. Ta przyjaźń przejawiała się nie tylko w tym, że spośród franciszkanów wybierał sobie spowiedników, lecz także w tym, że dbał o rozwój Zakonu, czy to przez naprawę i rozbudowę istniejących już polskich klasztorów (Kalisz, Pyzdry, Nowy Korczyn), a także przez fundację nowych klasztorów, zarówno na Rusi Czerwonej, jak i na rdzennych ziemiach koronnych. Do tych ostatnich należą dwa konwenty. Jeden w Lelowie, a drugi w Chęcinach³⁶.

Fundacja klasztoru

Przyjmuje się, że fundatorem kościoła i klasztoru franciszkańskiego w Lelowie był król Kazimierz Wielki, któremu to miasto zawdzięcza bardzo wiele. Wprawdzie nie istnieje już od dawna pisemny dokument fundacji, jak zaznaczono w „*Via et methodus visitationis Donati Caputo, provoncialis*” z 1598 r.³⁷ to jednak można spotkać wzmianki o tej fundacji. I tak np. w „*Liber beneficiorum...*” J. Długosza istnieje wiadomość o tym, że król Kazimierz Wielki w 1357 r. fundował franciszkanom w Lelowie kościół i klasztor pod wezwaniem św. Piotra i Pawła. Klasztoru jednak nie dokończył z powodu śmierci. Są jednak przypuszczenia, że klasztor był budowany z cegły, dlatego jego budowa trwała dłużej niż kamiennego kościoła. Budownictwo franciszkańskie wprowadziło styl gotycki i zamiast kamienia coraz powszechniej stosowano cegłę. W porównaniu do kościołów cysterskich czy benedyktyńskich, minoryckie kościoły pod względem architektonicznym miały charakter postępowy. Świątynie franciszkańskie cechowała prostota i skromność³⁸.

Miejsce, w którym usytuowano franciszkański klasztor, znajdowało się w Lelowie (Nowym) w obrębie murów miejskich, zaraz obok fary³⁹. Klasztor lelewski od początku swego istnienia należał do prowincji czesko-polskiej, podobnie zresztą jak pozostałe klasztory ów-

³⁶ K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 1, s. 124-125.

³⁷ AFK, Materiały do historii konwentów franciszkańskich Prowincji Polskiej, t. 9, s. 170-171.

³⁸ K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 1, s. 124-125.

³⁹ *Encyklopedia Powszechna*, t. 16, Warszawa 1864, s. 847.

czesnych dwóch kustodii polskich, tj. kustodii gnieźnieńskiej i krakowskiej. Klasztor lelewski należał do kustodii krakowskiej, tak jak wcześniejsze klasztory w Krakowie, Starym Sączu, Zawichoście, Nowym Mieście Korczynie, Radomsku i nieco późniejszy od klasztoru lelewskiego, klasztor w Chęcinach, także fundowany przez Kazimierza Wielkiego⁴⁰.

Po powstaniu w 1517 r. samodzielnej Prowincji Polskiej, klasztor lelewski należał do niej prawie do końca swego istnienia. Budynki franciszkańskie znajdujące się w centrum miasta były kilkakrotnie niszczone przez pożary. Po jednym z takich pożarów, zakonnicy opuścili klasztor, ponieważ ogień strawił pomieszczenia mieszkalne. Resztki budynku pozostawały około 100 lat w stanie ruiny.

O. Donat Caputo napisał w sprawozdaniu, po wizytacji klasztoru w 1598 r.⁴¹, że konwent był cały drewniany, podupadły, mały, w pobliżu kościoła. Klasztor ten miał wówczas dwa paleniska, dwa pomieszczenia mieszkalne, które zbudował gwardian, o. Albert Wyszogrodzki. Zakonników afiliowanych do konwentu (fratres nativi, filii conventus)⁴². dwóch i faktycznie dwóch tam wtedy przebywało. Byli to: o. Albert Wyszogrodzki (Visogradensis), lat 39, dobrze zbudowany, pobożny, pięknie śpiewający i dobrze zarządzający i jeden brat. Wizytator podkreślał, że w klasztorze mogłoby się pomieścić pięciu lub sześciu zakonników. W latach 1618-20 o. Aleksander Scotellus założył dwie winnice i nowy drewniany spichlerz, a w klasztorze dobudował jeszcze pięć cel mieszkalnych i różne inne potrzebne pomieszczenia⁴³.

Przy klasztorze był mały ogródek warzywny, ogrodzony płotem i kawałek pola. W stajni stały trzy konie. Dnia 12.03.1638 r. trzeci

⁴⁰ K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 1, s. 125.

⁴¹ O. Jan Donat Caputo, Włoch, prowincjał w latach 1595-1598. Na podstawie wizytacji dokonał dokładnego opisu prowincji na 232 kartach.

⁴² W r. 1596 kapituła generalna postanowiła, że każdy zakonnik powinien być afiliowany do jakiegoś konwentu. To postanowienie podtrzymały Konstytucje Urbańskie, uchwalone przez kapitułę generalną w 1625 r., a zatwierdzone w 1626 r. przez papieża Urbana VIII. Synem konwentu mógł być każdy zakonnik, którego przyjmie do konwentu większość zakonników, niezależnie od miejsca jego wstąpienia, profesji i pobytu. K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 2, s. 207.

⁴³ AFK J. Piasecki, *Pamiętnik religijno-moralny XI*, s. 33; A. Karwacki, *Materiały do historii konwentów franciszkańskich Prowincji Polskiej*, t. 9, s. 169-174.

pożar zniszczył kościół i klasztor. Wybudowano po nim tymczasowy drewniany dom, w którym zakonnicy mieszkali przez trzydzieści lat. Właściwą odbudowę klasztoru i kościoła rozpoczął dworzanin króla Władysława IV, Jan Giebułtowski. Po jego zgonie kontynuowali ją Jan z Białej Szypowski i jego żona Izabela.

Ze strony klasztoru nad odbudową czuwał o. Adrian Menesius, Szkot, który był gwardianem pod koniec lat sześćdziesiątych XVII w. Zatrudnił on architekta włoskiego Gaspara (Kacpra) Poncjusza do budowy murowanego klasztoru. Budowę tę dokończono około 1727 r. za gwardiana Erazma Mierzwy⁴⁴ i to o. Erazmowi klasztor lelewski zawdzięcza swój ostatni kształt.

Klasztor miał trzy korytarze i prawdopodobnie z kościołem tworzył kwadrat lub prostokąt. W jednym z dolnych korytarzy (krużganku) znajdował się ołtarz Cierpiącego Pana Jezusa, przy którym także odprawiano Mszę św. W tym krużganku nie było żadnego pomieszczenia mieszkalnego lecz tylko jeden skarbiec (składzik) bez okien, pod klatką schodową prowadzącą na piętro. Na piętrze były trzy murowane korytarze. Pierwszy – południowy bez sklepienia. W jego rogu znajdowała się tylko jedna cela z mieszkaniem dla prowincjała. Było tam też drugie pomieszczenie, służące za magazyn. Drugi korytarz – zachodni, był sklepiony i miał cztery mieszkania dla zakonników. W jego rogu po przeciwnej stronie pomieszczeń prowincjałskich znajdowało się mieszkanie przełożonego z przyległym drugim pomieszczeniem czyli magazynem.

W trzecim korytarzu północnym nie było mieszkań, tylko prowadziła z niego drewniana klatka schodowa na dół zakrystii, refektarza itd. Do góry, również drewniane schody prowadziły do klasztoru dawnego, znajdującego się nad refektarzem, kuchnią i zakrystią przy kaplicy Matki Bożej Różańcowej. Ta najstarsza część klasztoru nie miała sklepień, ale było w niej osiem cel, z których cztery miały piece grzewcze, a dwie były złączone z mniejszymi celami. Na dole pod nią znajdował się sklepiony refektarz, kuchnia, spiżarnia i zakrystia, z której drzwi w ścianie prowadziły do kaplicy Matki Bożej Różańcowej.

⁴⁴ Tamże.

Klasztor przyległy do muru miejskiego miał dwa małe podwórka. Jedno za oknami refektarza i zakrystii. Przy nim znajdowały się drewniane stajnie i spichlerz. Drugie podwórko było usytuowane od strony zachodniej. Przy nim znajdowało się murowane hospicjum na górze i pomieszczenie na zapasy żywności. Z drugiej strony znajdowały się pomieszczenia mieszkalne dla służących⁴⁵.

Kościół franciszkanów

Lelowski kościół, fundacji Kazimierza Wielkiego rozpoczęto budować w 1357 r. Do budowy kościoła użyto kamienia wapiennego. Według relacji Długosza budowa kościoła i klasztoru była ukończona prawdopodobnie przed śmiercią króla, w 1370 r. Najwcześniejsze przekazy źródłowe o wyglądzie tych obiektów pochodzą z XVI w. Wizytator o. Jan Donat Caputo (1598 r.) napisał, że świątynia była „o dużej wewnętrznej przestrzeni”⁴⁶. Świątynie franciszkańskie posiadały zwykle jedną nawę, chór mniejszy bywał dłuższy, z uwagi na wspólne odmawianie przez zakonników officium i zamykał się prostą ścianą. Fronton kościoła nie posiadał wież. Kształt kościoła miał uwiadczać pokorę zakonną i ubóstwo franciszkańskie.

Kościół zwrócony ku wschodowi posiadał wieżyczkę wmontowaną w drewniany dach. Był budowlą jednonawową o wymiarach około 35m długości i 8m szerokości, usytuowany wzdłuż ulicy oddalony około 8m od niej. Wejście główne znajdowało się od strony zachodniej. Posiadał 9 okien różnych wymiarów⁴⁷.

Do kościoła przylegał od strony północnej, piętrowy klasztor o pow. ok. 420m², który zajmował przestrzeń pomiędzy kościołem a murem miejskim⁴⁸. W Lelowie ze względu na jego drewnianą zabudowę często wybuchały pożary. W 1622 r. spalił się kościół franciszkański, a w 1638 r. wraz z miastem, kościół został ponownie zniszc-

⁴⁵ B. M a k o w s k i, Thesaurus Provinciae Poloniae – Conv. Leloviensis, s. 278-280.

⁴⁶ AFW sygn.: VIII/6; Wizytacja o. Jana Donata Caputo 1598 r.

⁴⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK). Rząd Gubernialny Radomski sygn.: 4697 s. 13-14; Akta Specjalne Komisji Województwa Krakowskiego dotyczącej funduszu pofranciszkańskiego w Lelowie, poszyt II 1823-1828.

⁴⁸ AFW B. M a k o w s k i, Thesaurus..., s. 274-275.

czony przez ogień⁴⁹. Oprócz tego, duże szkody uczynili rebelianci i Szwedzi⁵⁰.

Reformacja niekorzystnie wpłynęła na życie zakonne franciszkanów lelewskich. Wizytator, biskup Filip Padniewski w 1566 r. zapisał, że franciszkanie opuścili klasztor i kościół, zaś mieszkańcy Lelowa chcieli ich obiekty przeznaczyć na szpital⁵¹.

Z powodu wielokrotnych pożarów i różnych napadów, franciszkanie postanowili opuścić klasztor w Lelowie. Puste budynki uległy dewastacji, tym bardziej, że stan taki utrzymywał się przez 100 lat.⁵²

Restauracja tych obiektów nastąpiła dopiero pod koniec XVI wieku. Ze względu na wielkie zniszczenia, zabudowania klasztorne nie nadawały się już do zamieszkania. Z tego powodu franciszkanie zamieszkali w małym drewnianym klasztorze, wybudowanym obok kościoła⁵³. Wizytacje na przełomie XVI i XVII w. dostarczają informacje, że zajmowano się wówczas odbudową świątyni.⁵⁴ Oddany do użytku kościół w niedługim czasie, bo w 1638 r. uległ ponownie pożarowi, który dokonał takiego zniszczenia, że należało budynek kościelny odbudować „od fundamentów”. Nadzorował ją włoski architekt, Kaspro Pontio z Camo. Jan Giebułtowski, dworzanin Władysława IV, a po jego śmierci żona Izabela i Jan Szypowski finansowali odbudowę świątyni⁵⁵. Rok 1640 uważać można jako datę powtórnej erekcji świątyni franciszkańskiej w Lelowie⁵⁶.

⁴⁹ S. Nakielski, *Miechovia. Cracoviae 1634*, s. 947.

⁵⁰ F. Kiryk, *Lokacje miejskie nieudane, translacje miasta i miasta zanikle w Małopolsce do połowy XVII stulecia*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1980, s. 380.

⁵¹ AKMK sygn.: AVCap 1 Liber Visitationis ecclesiarum in Cibitate ac Dioecesi Cracoviensi existentium auctoritate Illustrissimi ac Reverendissimi domini Philippi Padniewski Dei Gratia Episcopi Cracoviensis. Inscriptio ecclesiarum decanatus Leloviensis mense octobri a. 1566, s. 162.

⁵² AFK Sygn.: E-I-9. A. K a r w a c k i, *Materiały...*, s. 189.

⁵³ AFW Sygn.: VIII/6. Wizytacja o. Jana Donata Caputo 1598, s. 81.

⁵⁴ AFW Acta visitationum M. Antonii Cervini, mps, s. 207.

⁵⁵ AFK Sygn.: B-6 Wizytacja konwentów franciszkańskich przeprowadzona przez o. Stefana Taracinasa 1646 r. s. 116-188.

⁵⁶ Na sklepieniu chóru świątyni był umieszczony napis łańcusiński w tłumaczeniu brzmiał: „Świętej Matce Najświętszego Władcy nieba i ziemi, zawsze Dziewicy Maryi, patronom: św. Piotrowi i Pawłowi apostołom, także ojcu Franciszkowi, dedykuje się w 1640 r. ten kościół trzy razy spalony, odbudowany w duchu pobożności

Odbudowę i wyposażenie kościoła kontynuowali gwiardianowie, najpierw o. Bonawentura Małaszowski (1677 r.) przy współpracy budowniczego Jana Chrzeciela, a następnie o. Erazm Mierzwa. Czas zakończenia odbudowy ustala się na rok 1727⁵⁷.

Opisujący kościół, trzydzieści pięć lat później (13.07.1763 r.) o. Bonawentura Makowski zanotował, że był on cały murowany, wybielony (tynkowany) pokryty dachem gontowym, ozdobiony na środku wieżą drewnianą, z trzema dzwonami: dwa większe, trzeci mały, zwany popularnie „sygnarkiem”.

Kościół miał trzy różne sklepienia. Jedno znajdowało się nad prezbiterium. Drugie w środku kościoła pod wieżą (dzwonnica), trzecie nad nawą główną⁵⁸. W kościele było osiem ołtarzy:

1. ołtarz główny z obrazem Najśw. Maryi Panny – słynący łaskami,
2. ołtarz św. Grzegorza – papieża;
3. ołtarz św. Barbary,
4. ołtarz św. Franciszka,
5. ołtarz św. Antoniego,
6. ołtarz św. Wawrzyńca – męczennika,
7. ołtarz Ukrzyżowanego Pana Jezusa,
8. ołtarz w kaplicy Matki Bożej Różańcowej.

Zakrystia znajdowała się obok kaplicy Matki Bożej Różańcowej, a obok niej skarbiec kościoła z biblioteką klasztorną. Kościół miał marmurową posadzkę, chór wyposażony w organy⁵⁹.

W prezbiterium, przed ołtarzem głównym stały dwurzędowe stalle z obydwu stron z trzydziestoma miejscami dla zakonników. Nad siedzeniami tych stalli umieszczone były obrazy ze scenami z życia św. Franciszka i św. Antoniego. Od strony zachodniej, przed głównym wejściem kościoła znajdował się murowany przedsionek. Dochodziło się do niego z placu miejskiego, rozciągającego się od południa skle-

i staraniem wielmożnego urodzonego pana Jana z Białej Szypowskiego i małżonki Izabeli Szypowskiej. Wspólnota franciszkanów modli się codziennie o długotrwałe zdrowie dla fundatorów i wieczne szczęście” AFW Sygn.: VIII/35 B. M a k o w s k i , *Brevis descriptio...*, s. 90.

⁵⁷ K. K a n t a k , *Franciszkanie Polscy*, t. 2, s. 384-385 podaje datę ukończenia odbudowy jako r. 1737. Ponadto podaje, że o. Erazm Mierzwa po ukończeniu budowy w Lelowie, prowadził i ukończył budowę kościoła i klasztoru w Miedniewiczach.

⁵⁸ B. M a k o w s k i , *Thesaurus Prov. Poloniae-Conv. Leloviensis*, s. 273.

⁵⁹ Tamże.

pionym korytarzem krążankiem. Z krążanku było dojście też do furty klasztornej. Kościół nie posiadał polichromii. Był tylko pobielony. Zdobily go sztandary wojskowe, zdobyte w różnych wojnach, a następnie darowane do kościoła i zawieszane zarówno w prezbiterium jak i nawie głównej. Sztandarów i znaków wojennych było wiele. Między innymi Jana z Bebelna (k. Włoszczowej) Gosławskiego, który zdobył sławę w bitwie pod Chocimiem. Był on fundatorem głównego ołtarza w kościele i został pochowany w podziemiach kościoła. Oprócz tego, wisiało przynajmniej pięć innych kolorowych sztandarów. Były też portrety, herby i napisy ofiarodawców tych pamiątek, ponadto kilka marmurowych epitafiów, umieszczonych w różnych miejscach kościoła⁶⁰.

Odbudowany po pożarze w 1638 r., kościół i klasztor przetrwał około sto lat. W 1919 r. franciszkanie, z powodu braku zakonników opuścili klasztor. Ponieważ kościół był w lepszym stanie od farnego, odprawianie nabożeństw parafialnych przeniesiono do kościoła franciszkańskiego⁶¹.

Na podstawie inwentarza z 1822 r. można opisać jego stan w XIX w. Kościół i klasztor były z kamienia, który pokryto tynkiem⁶². Dwuspadowy dach na kościele pokryty był gontem. Na środku dachu umieszczona była wieża z kopułą, w której mieściły się dwa dzwony i sygnaturka. Główne wejście do kościoła znajdowało się od strony południowej. W sąsiedztwie prezbiterium kościoła, blisko ulicy zbudowano dzwonnice dwukondygnacyjną z czterema większymi i czterema mniejszymi oknami. Wisiały w niej dwa dzwony średniej wielkości. Dzwonnica zbudowana była na planie kwadratu 5 x 5 m. Data jej powstania nie jest znana⁶³. Odbudowanej świątyni nadano tytuł, jednak i w tej kwestii nie wiadomo do końca jaki on był? Według Makowskiego pierwotny tytuł był pod wezwaniem Wniebowzięcia Matki Bożej, apostołów Piotra i Pawła oraz św. Franciszka⁶⁴.

⁶⁰ J. Piasecki, *Kościół i klasztor franciszkanów w Lelowie*. „Pamiętnik religijno-moralny” t. 11: 1846, s. 33-34.

⁶¹ Ibidem.

⁶² AFW. Sygn.: VIII/5 B. Makowski, *Thesaurus...*, s. 273.

⁶³ AKP Akta Specjalne Komisji Województwa Krakowskiego dotyczące funduszu pofranciszkańskiego w Lelowie, poszyt II 1823-1828 s. 13-14.

⁶⁴ AFW B. Makowski, *Thesaurus...*, s. 279.

Inne źródło z XVI w. wymienia wyłącznie św. Piotra i Pawła⁶⁵. Nuncjusz apostolski Klaudiusz Rangonius nadał kościołowi franciszkanów tytuł Piotra i Pawła i nakazał obchodzić odpust w niedzielę po ich uroczystości⁶⁶. Na uroczystość św. Franciszka oraz świętych franciszkańskich odpustu udzielił – papież Pius V (1566-1572). Wspominał o tym o. Jan Donat Caputo w czasie wizytacji w 1598 r.⁶⁷ W późniejszym okresie XVIII wieku, wymieniani byli trzej patronowie św. Piotr i Paweł oraz św. Franciszek⁶⁸.

Życie duchowe i działalność duszpasterska ośrodka w Lelowie

Zakres działalności franciszkanów wytyczyły Konstytucje Urbańskie, według których, franciszkanie zajmowali się działalnością duszpasterską. Przede wszystkim było to sprawowanie sakramentów św. Konstytucje zwracały także uwagę na odprawianie Mszy św. zwłaszcza tzw. obligacji mszalnych, na które dobrodziejce składali określone sumy pieniężne⁶⁹.

Życie franciszkańskie w myśl Konstytucji Urbańskich koncentrowało się wokół chóru zakonnego, pracy duszpasterskiej, wspólnych posiłków i indywidualnej pracy w celi zakonnej. Przewidziany był także czas na studium i rekreację. Oprócz odmawianego przez zakonika codziennego brewiarza, obowiązywało w klasztorach oficjum defunctorum z racji przyjętych fundacji wieczystych. W sposobie odmawiania brewiarza także zachodziły zmiany. W 1629 r. papież Urban VIII utworzył specjalną komisję do rewizji brewiarza, sam brał udział w jej pracach. W 1632 r. ukazało się nowe wydanie brewiarza rzymskiego⁷⁰. W klasztorach oprócz odmawiania brewiarza obowiązywała godzina medytacji. Do tego wszystkiego trzeba było dołączyć

⁶⁵ AFW Sygn.: VIII/6 Wizytacja o. Jana Donata Caputo 1598 k. 81; AKMK AVCap 15 Acta visitationis exterioris decanatum Skalensis, Wolbromensis, Leloviensis, Bytomiensis et Plesnensis ad Archid. Pertinentium per R.D. Christoph. Kazimirski. A.D. 1598 k. 104.

⁶⁶ AFK Sygn.: E-I-9 A. Karwacki, *Materiały...*, s. 189.

⁶⁷ AFW Sygn.: VIII/6 Wizytacja 1598, s. 81.

⁶⁸ AFW Sygn.: VIII/35 B. Makowski, *Brevis...*, s. 90.

⁶⁹ *Konstytucje Urbańskie*. Nazwa pochodzi od papieża Urbana VIII, który zatwierdził w 1628 r. konstytucje zakonu franciszkanów.

⁷⁰ K. Dopierała, *Księga papieży*, Poznań 1996, s. 338.

wspólne odmawianie modlitwy, procesje. Razem dawało to około 5 godzin dziennie, które franciszkanin spędzał w chórze na modlitwie.

Zewnętrzne warunki nie zawsze sprzyjały zachowaniu konstytucji zakonnych. Pod tym względem sytuacja była podobna we wszystkich klasztorach. Rozbiory i poprzedzające je zamieszki, wszędzie wnosiły podobne obniżenie karnośći zakonnej.

Podczas wizytacji w kwietniu 1618 r., komisarz generalny o. Antoni Cervino stwierdził, że odmawianie Bożego Oficjum zarówno podczas dnia jak i nocy pozostaje bez zarzutu, jak i praktyka miłości braterskiej. Następne dane o wspólnocie w Lelowie pochodzą z lat sześćdziesiątych XVIII w.⁷¹

Jedną z najbardziej żywych form duszpasterstwa w Polsce przedrozbiorowej było prowadzenie bractw, przez które wyrażał się również styl religijności franciszkańskiej. Konstytucje zakonne nakazywały troskę bractwa, które były prowadzone przy wszystkich klasztorach. Nie wszędzie były one jednakowo żywotne. Najwięcej materiałów źródłowych dotyczących bractw zachowało się w Prowincji Polskiej. W Lelowie można odnotować pięć bractw, które działały na przestrzeni wieków⁷².

1. Bractwo Męki Pańskiej.
2. Bractwo paska św. Franciszka.
3. Bractwo św. Antoniego.
4. Bractwo św. Różańca – założone 08.09.1631 r. przy kaplicy.
5. Bractwo św. Barbary – założone 1753 r.

Lelowscy franciszkanie posiadali obraz Najświętszej Maryi Panny – słynący łaskami. Łaski te były wymalowane na trzech tablicach znajdujących się po stronie czytanej w czasie liturgii Ewangelii. Na czwartej tablicy umieszczono zapisy łask otrzymanych przez ludzi. Obraz ten przesłaniany był innym obrazem o tematyce Bożego Narodzenia. Obraz Matki Bożej ozdobiony był szatą kosztowną i dwiema koronami dla Dzieciątka Jezus i dla Matki Bożej. Podobnie inne ołta-

⁷¹ Methodus personalis visitationis totius Prov. Poloniae..., s. 54. Brak jest materiałów źródłowych, które by pozwoliły na szersze określenie i opisanie życia zakonnego w klasztorze lewolskim. Dotychczasowe podane przesłanki odkrywają tylko małą część tej bogatej kilkuwiekowej historii.

⁷² D. Synowiec OFMConv, *Franciszkanie polscy 1772-1970*, w: J. B a r: *Zakony św. Franciszka w Polsce w latach 1772-1970*, Warszawa 1978, s. 92-93.

rze, jak św. Antoniego, św. Franciszka czy św. Barbary, posiadały różne wota, co świadczyć może o kulcie tychże świętych⁷³.

Franciszkanie lelowscy prowadzili przy klasztorze III Zakon. Była to praktyka często stosowana. Brak jest jednak materiałów źródłowych do podjęcia szczegółowych analiz lub wniosków w tym temacie. Franciszkanie Prowincji Polskiej przyjmowali do tzw. konfraternii (ad confraternitatem religionis). Była to praktyka dopuszczania do zasług i przywilejów zakonu. Dopuszczani byli najczęściej bogaci dobrodzieje klasztoru, szlachta, prałaci.

Dalsze dzieje obiektów pofranciszkańskich

Po śmierci ostatniego gwardiana o. Jana Cichucińskiego w 1819 r. klasztor pozostał bez zakonników. Na skutek tego rząd Królestwa uznał budynki klasztoru i kościoła za własność państwową, a Budowniczy Komisji Wojewódzkiej w Krakowie w dniu 9.07.1820 r. postanowił wystawić je na licytację.

Obywatele miasta, chcąc zapobiec temu, zwrócili się dnia 11 lipca 1820 roku listownie do o. Seweryna Szymańskiego⁷⁴, gwardiana radomszczańskiego z prośbą o interwencję u prowincjała, o. Hieronima Kaczorkiewicza, aby przysłał do klasztoru w Lelowie zakonników. Prowincjał nie dał zapewnienia, że skieruje do Lelowa franciszkanów, bo brak było w prowincji zakonników. Obywatele lelowscy zobowiązali się sami, ze swoich składek odbudować kościół i klasztor, pod warunkiem, że franciszkanie powrócą do Lelowa.

O. prowincjał przybył do Radomska i spotkał się z delegacją miasta Lelowa w dniu 25.07.1820 r. Odpowiedział także pisemnie na ich list z dnia 11 lipca 1820 r. Chwalił ich za gorliwość i troskę o chwałę Bożą i przywiązanie do Zakonu. Prosił również o wyrozumiałość. Z powodu braku zakonników, nie może dać im zapewnienia, że przyśle ich do Lelowa. Motywował to argumentem, że gdyby miał dać ich do Lelowa, musiałby zlikwidować inny klasztor, co byłoby rzeczą niewłaściwą⁷⁵.

⁷³ B. M a k o w s k i, *Thesaurus...*, s. 279.

⁷⁴ AFK Teczka B 42, list nr 16.

⁷⁵ Tamże.

W cztery lata później 4.06.1824 r. ówczesny prowincjał o. Apolinary Podolski, wystosował z Warszawy list do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o zwrot franciszkanom klasztoru w Lelowie. Prośbę uzasadniał faktem, że klasztor ten nie był skasowany przez państwo, lecz franciszkanie opuścili go po śmierci gwardiana, gdyż ówczesny prowincjał, wobec braku zakonników, nie mógł go obsadzić. Obecnie, po opuszczeniu klasztoru w Piotrkowie, może zamieszkać tam trzech zakonników. Prowincjał gotów jest nawet sam z jednym kapłanem i bratem zakonnym zamieszkać w Lelowie. Niepokoi również fakt, że zostaje wywożone wyposażenie lełowskiego kościoła. Bowiem na rozkaz Komisji Wojewódzkiej zabrano organy do Jangrota, a ponadto mają być przewiezione dzwony do Buska.

Ten sam prowincjał wystosował 29.06.1824 r. prośbę do biskupa krakowskiego w sprawie przywrócenia klasztoru w Lelowie. Kilka lat później, Komisja Rządowa Spraw Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego, poleciła aby ostatecznie rozporządzić pozostałymi „srebrami” XX. Franciszkanów w Lelowie dnia 22.08.1828 r. Konsystorz Generalny w Krakowie wystosował list do prowincjała A. Podolskiego z prośbą o przysłanie spisu sreber kościoła lełowskiego oraz o deklarację, czy Prowincja franciszkańska ich nie potrzebuje?

Korespondencja między Konsystorzem Generalnym w Krakowie a prowincjałem, także gwardianem krakowskim trwała dwa lata (1828 i 1829). Przedmiotem jej była sprawa licytacji przedmiotów kościelnych franciszkańskich, a także gospodarstwa klasztoru lełowskiego. Na początku 1831 r. znowu ożywiła się korespondencja w sprawie „sreber”. Mianowicie 25.02.1831 r. Konsystorz Generalny Krakowski powiadomił prowincjała, o. Franciszka Czekana⁷⁶, że polecił dziekanowi lełowskiemu, a plebanowi szczekocińskiemu, wysyłać je, a także „aparaty” i książki z biblioteki do wskazanych klasztorów franciszkańskich.

Dwa miesiące później – 13.04.1831 r. kolejny list konsystorza generalnego diecezji krakowskiej powiadał prowincjała o. Franciszka Czekana o kradzieży sreber z kościoła franciszkańskiego. Kradzieży dokonano 26/27 marca 1831 r. Skradzione zostały: monstrancja,

⁷⁶ O. Franciszek Czekan – prowincjał w latach 1828-1832, 1832-1835.

puszka z cyborium, kielich z pateną, 2 kielichy z patenami, 2 kielichy, trybularz (z łódką i łyżeczką) z naczyniem na kadzidło.

Nie ma informacji na temat dalszego losu skradzionych naczyń liturgicznych ani sprawców kradzieży. Ostatecznie pozostałymi naczyniami rozporządziła Komisja Rządowa Wydziału Wyznań i Oświecenia Publicznego dnia 22 lutego 1837 r. Mianowicie poleciła Komisji Wojewódzkiej w Krakowie, aby:

1. Monstrancję „miernej wielkości”, puszkę z koroną z pelikanem wyłożoną przekazać kościołowi kolegiaty kieleckiej,
2. Relikwiarz w kształcie monstrancji z drzewem Krzyża św. kościołowi metropolitalnemu w Warszawie,
3. Inne przedmioty rozdzielić „pomiędzy uboższe kościoły Zgromadzenia XX. Franciszkanów”.

W wyniku tego rozporządzenia dobra rozdzielono między franciszkańskie kościoły w Bełchatowie, Dobrzyniu i Zawichoście: kielich złożony z pateną, kielich z jednej strony złożony z pateną, sukienkę srebrną z dziesięciu sztuk składającą się – z obrazu Matki Bożej, koroną, w której kamienie różnej wielkości oraz dwa promienie, wotów z wielkiego ołtarza sztuk 5, berło i krzyż z Panem Jezusem.

Zarządzenie Komisji Rządowej Wydziału Wyznań i Oświecenia Publicznego z dnia 22.02.1837 r. jest ostatnim dokumentem dotyczącym klasztoru franciszkańskiego w Lelowie⁷⁷. Klasztor istniał prawie 450 lat. Przetrwał wiele klęsk, kilka pożarów i wynikłych z nich zniszczeń. Po każdym upadku podnosił się i odbudowywał.

Przyszła jednak przy końcu XVIII wieku klęska, która stała się przyczyną jego zagłady. Tą klęską były w pierwszym rzędzie rozbiory Rzeczypospolitej. Każde z trzech państw zaborczych, czy to protestanckie Prusy, czy prawosławna Rosja, czy nawet katolicka Austria, kierowało się tą samą zasadą – ograniczenia znaczenia i wpływu działalności Kościoła katolickiego na zajęтым przez siebie terytorium Polski.

Aby osiągnąć swoje cele, rządy tych państw wprowadzały kolejno prawa wymierzone w Kościół. Były to między innymi przepisy ograniczające możliwość przyjmowania kandydatów do zakonu. Przykładem tego może być dekret Rady Stanu, zatwierdzony przez cara Alek-

⁷⁷ AFK Teczka B 42. Lelów 1820-1837.

sandra I dnia 18.03.1817 r., który podporządkował całkowicie sprawy duchowieństwa władzom rządowym czyli Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Dekret nakazywał, aby przyjmowanie kandydatów do życia klasztornego i wybory władz zakonnych odbywały się odtąd z odpowiednim biskupem i Komisją w Warszawie. Jeszcze bardziej przeciwne życiu zakonnemu było drugie postanowienie dekretu, zakazujące przyjmowania nowicjuszy do zakonu przed 24-tym rokiem życia i składania ślubów uroczystych przed ukończeniem trzydziestego roku życia⁷⁸.

Polityka zaborców odbiła swe piętno także na klasztorze w Lelowie. Po nieprzewidzianej śmierci młodego wiekiem gwardiana i będącego z nim brata zakonnego, prowincjał nie dysponował zakonnikami do obsadzenia tej placówki. Nie mógł ani podtrzymać ani przedłużyć istnienia klasztoru.

Wprawdzie nie został on skasowany przez władze państwowe i uniknął losu innych polskich klasztorów, a nawet całych prowincji zakonnych, kasowanych wcześniej czy później przez zaborców, ale skutek był taki, że klasztor po czterech wiekach owocnej działalności przestał istnieć!

Powyższy artykuł jest próbą ocalenia resztek wiadomości o franciszkanach w Lelowie. Materiały źródłowe są bardzo skromne. Informacje o przeszłości franciszkańskiej w Lelowie nie są wyczerpujące. Nie należy jednak rezygnować z dalszych poszukiwań i badań, które może pozwolą rzucić nowe światło na historię jednego z najstarszych klasztorów franciszkańskich w Polsce.

Franciszkanie pomimo dużego wkładu duchowego jaki włożyli w środowisko lełowskie w ponad czterowiekowej posłudze, nie przetrwali. Smutna konkluzja, konwent wygasł, a mienie zostało w różny sposób splądrowane przez władze zaborcze.

Reasumując, trzeba stwierdzić, że rozbiory Polski były klęską dla zakonów. Po III rozbiorze, nawet tak mocny konwent jak konwent krakowski chylił się ku upadkowi. Władze austriackie nakazały zejść się zakonnikom do innych klasztorów. Przed całkowitym zniesieniem uratował go gwardian Mikołaj Janowski (1758-1836), który

⁷⁸ P. G a c h, *Zakony w diecezji płockiej w I-szej połowie XIX wieku*, „Studia Płockie” t. 4: 1976, s. 222-247.

jako profesor na UJ⁷⁹ swoimi staraniami sprawił, że Austriacy zajęli tylko część klasztoru (krużganki i przylegające kaplice na magazyny tytoniowe)⁸⁰

Konwent krakowski, który po rozbiorach stracił swoje znaczenie w prowincji, w drugiej połowie XIX wieku stał się ośrodkiem reformy i wyzwolenia od józefinizmu, który był przyczyną upadku życia zakonnego. O. Samuel Rajss trzykrotnie wybierany prowincjałem (1883-1892) stał się odnowicielem życia zakonnego⁸¹. Kiedy powróciły do życia ponownie polskie klasztory, niestety nie było wśród nich już klasztoru w Lelowie.

Czy cztery wieki wytrwałej pracy franciszkanów w Lelowie nie ma szansy na kontynuację? Aktualnie w Lelowie nie ma żadnego klasztoru.

....*

A N E K S

Wykaz niektórych gwardianów klasztoru w Lelowie w latach 1423-1819

Lp.	Imię i nazwisko	Czas rezydowania
1	O. Franciszek	Przed 1423 rokiem
2	O. Mikołaj	1437 r.
3	O. Bernardyn Kazimirski	- 1598 r.
4	O. Albert Wyszogrodzki	Brak danych

⁷⁹ H. E. W y c z a w s k i, *Mikołaj Jan Maciej Józef Janowski*, w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, Warszawa 1981, s. 188-189. Był prowincjałem Galicji Wschodniej i Zachodniej w latach 1806-1809. A F K A. K a r w a c k i, *Materiały do historii Prowincji i konwentów oo. Franciszkanów na Rusi*, s. 145

⁸⁰ K. S. R o s e n b a i g e r, *Dzieje kościoła oo. Franciszkanów w Krakowie w wiekach średnich*, Kraków 1933, s. 142

⁸¹ D. S y n o w i e c, *P. Samuel Rajss, observantiae religiosae in Provincia S. Antoni Patavini reformator (1850-1901)* „Miscellanea Francescana” nr 77: 1977, s. 130-172.

5	O. Marcin Łukomski	- 1609 r.
6	O. Jakub Paczonowski	1612 – 1615 r.
7	O. Aleksander Skoteliusz	Brak danych
8	O. Cyprian Miłaczewski	1655 r.
9	O. Adrian Menezjusz Szkot	1664 r.
10	O. Wincenty Polewski	1673 r.
11	O. Bonawentura Małaszowski	1677 -
12	O. Walerian Rosacjusz	- 1687 r.
13	O. Erazm Mierzwa	1726 r.
14	O. Erazm Gromi	- 1744 r.
15	O. Antoni Gawroński	- 1763 r.
16	O. Tymowski	1765 r.
17	O. Fortunat Russocki	1764 – 1767 r.
18	O. Liboriusz Grolini (?)	1767 – 1770 r.
19	O. Tomasz Sulmirski	1779 r.
20	O. Michał Tarnowski	1813 – 1816 r.
21	O. Jan Cichuciński	1816 – 1819 r.

Źródło: AKMK Księgi oficjalatu krakowskiego 4, s. 302; Archiwum Państwowe na Wawelu w Krakowie, Księgi Ziemskie Krakowskie 378 s. 84-85; AFW Sygn.: VIII/6 Wizytacja o. Jana Donata Caputo 1598 r. s. 237; K. Kantak, *Franciszkanie polscy*. Kraków 1937, 1938; AFW Sygn.: VIII/30 Memoria Fratrum Nostrorum; AFW Acta visitationum: Adami Goski 1615, Joannis Donati Caputi 1616 s. 40-42, 73-74; A. Karwacki: Materiały..., s. 171-173, 179; B. Makowski, *Brevis...*, s. 90; B. Makowski, *Thesaurus...*, s. 279; J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów...*, s. 279; J. Piasecki, *Kościół i klasztor franciszkanów w Lelowie*. „Przyjaciel Ludu” nr 7 t. 2: 1841, s. 335-344, 348-350; S. Chodyński, *Franciszkanie w Polsce*, w: *Encyklopedia Kościelna*, t. 5: 1874, s. 563-564; Z. Zaborski, *OO. Franciszkanie w Lelowie*, „Nasza Przeszłość” 66:1986 s. 5-41; AFW Cezary Baran, *Klasztor oo. Franciszkanów w Lelowie* 1966 mps.

Wykaz franciszkanów zmarłych w klasztorze w Lelowie w latach 1609-1819 (wg kolejności)

Lp	Imię i nazwisko	Data śmierci
1	O. Marcin Łukomski	15.04.1609 r.
2	O. Wacław Jazwiński	30.03.1680 r.
3	O. Benedykt Kryński	28.05.1683 r.
4	Br. Dydak	23.06.1683 r.
5	O. Walerian Rosacjusz	07.05.1687 r.
6	Br. Franciszek Mierzwiński	29.11.1689 r.
7	O. Florian Żakliński	25.06.1690 r.
8	O. Kazimierz Suchoradzki	21.12.1690 r.
9	O. Florian Zachliciensis	25.06.1692 r.
10	Br. Bonawentura Molebius	23.03.1694 r.
11	Br. Michał Wojtkowski	04.01.1695 r.
12	Br. Michał Wojtkowicz	04.02.1696 r.
13	O. Ludwik Świerkliński	21.05.1700 r.
14	O. Polikarp Masłowski	09.10.1707 r.
15	Br. Teodor Jerzowski	23.10.1708 r.
16	Br. Gabriel Bieniowski	18.11.1708 r.
17	O. Krzysztof Komorowski	29.06.1709 r.
18	O. Mateusz Szadkowski	26.07.1709 r.
19	O. Marcin Łukomski	07.12.1709 r.
20	P. Primus Głowiński	22.01.1710 r.
21	O. Tomasz Piotrowski	24.01.1710 r.
22	O. Kapistran Kozłowski	25.01.1711 r.

23	O. Antoni Miczewski	20.03.1711 r.
24	O. Maciej Snadkowski	11.12.1711 r.
25	Br. Tomasz Zibenneter	25.04.1712 r.
26	Br. Jan Biernacki	24.04.1713 r.
27	Br. Benedykt Gruszczynski	17.08.1713 r.
28	O. Norbert Ośrodkowski	06.12.1714 r.
29	O. Tomasz Roznowski	23.11.1718 r.
30	O. Antoni Marchocki	11.06.1719 r.
31	O. Gaspar Łęcki	17.12.1719 r.
32	O. Remigiusz Wojkowski	13.12.1719 r.
33	Br. Andrzej Lisiński	20.09.1721 r.
34	Br. Andrzej Lipiński	13.09.1722 r.
35	O. Jan Kapistran Kozłowski	25.01.1723 r.
36	O. Marcelli Miastowski	06.02.1730 r.
37	O. Kazimierz Hauzner	04.10.1730 r.
38	O. Benedykt Gawlikowski	26.03.1733 r.
39	O. Melchior Dobrzeński	20.04.1734 r.
40	Br. Józef Ryczeński	04.11.1734 r.
41	O. Kazimierz Auswicer	04.10.1735 r.
42	O. Adrian Karbiński	26.05.1736 r.
43	O. Celestyn Szopiński	21.01.1744 r.
44	O. Erazm Grolini	23.04.1744 r.
45	O. Stefan Wiewiorowski	05.01.1745 r.
46	O. Celestyn Snopiński	21.01.1745 r.
47	Br. Benedykt Gawlikowski	26.03.1748 r.

48	O. Jan Lesiewicz	21.01.1754 r.
49	O. Antoni Krzanowski	24.10.1755 r.
50	O. Franciszek Grimecki	14.02.1757 r.
51	O. Łukasz Rymiński	20.07.1758 r.
52	Br. Piotr Szpata	06.07.1760 r.
53	O. Antoni Gawroński	11.10.1763 r.
54	Br. Hiacynt Slamski	01.12.1769 r.
55	O. Sebastian Szulc	14.02.1775 r.
56	O. Antoni Komornicki	03.05.1775 r.
57	O. Eligiusz Makowski	21.02.1776 r.
58	O. Antoni Marchocki	11.06.1779 r.
59	O. Tomasz Sulmirski	04.07.1779 r.
60	Br. Piotr Staszewski	18.02.1780 r.
61	O. Hieronim Prastelli	21.05.1780 r.
62	O. Fortunat Russocki	06.05.1787 r.
63	O. Franciszek Grymecki	14.04.1788 r.
64	O. Władysław Fabiański	13.01.1794 r.
65	O. Kapistran Sobieski	10.05.1796 r.
66	O. Stefan Jurachowski	12.10.1796 r.
67	O. Bonawentura Zacharski	19.06.1797 r.
68	O. Liberiusz Grolmi	12.05.1798 r.
69	Br. Wincenty Kiałczewski	05.01.1804 r.
70	O. Nepomucen Jabłoński	12.10.1804 r.
71	O. Stefan Lux	20.12.1804 r.
72	O. Franciszek Zamorowski	23.01.1809 r.

73	O. Karol Jurkowski	28.05.1812 r.
74	O. Antoni Rakucki	05.04.1815 r.
75	O. Jan Cichuciński	13.05.1819 r.

Źródło: AFK Sygn.: C-I-2 Liber mortuorum; AFK Sygn.: B-42 List przedstawicieli Lelowa do prowincjała franciszkanów z dn. 11.07.1820 r.; Z. Zaborski: *Historia kultu Matki Bożej Pocieszenia w Lelowie*, „Przegląd Tomistyczny” t. 4: 1988, s. 327-344; Z. Zaborski: *Historia kościoła w Lelowie*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny” nr specjalny 1988, s. 73-81; Społeczny Komitet Obchodów 800-lecia Lelowa. Lelów Stary i Nowy 1193-1993, folder; Księga zmarłych oo. Franciszkanów w Polsce od roku 1950, opr. J. Bar, Kraków 1986.

ZDZISŁAW GOGOLA OFM CONV.

The Franciscan Convent at Lelów, 1357-1820

Summary

Extant sources do not offer more than disparate clues about the exact date of the arrival of Franciscan friars to Lelów, a small town to the east of Częstochowa. According to Jan Długosz's *Chronicles* Kazimierz the Great founded the Lelów convent in 1357 and then presented it to the Franciscans of Cracow. However, the wording of the passage suggests that Długosz's focus of interest was on the completion of the first phase of the Lelów foundation, i.e. the construction of the church and the core building of the convent. The Church of SS. Peter and Paul with the convent was situated inside the town walls (the Old Town). Other sources seem to indicate that the Franciscans may have arrived at Lelów already in the reign of Bolesław the Chaste (1243-1279). The Lelów community had belonged to the Franciscan Province of Bohemia and Poland until 1517; after that date it was part the Polish Province of the Order.

Centuries of devastation and change left little of the old Franciscan walls. Nevertheless the appearance and style of the church can to some extent be reconstructed from fragmentary and sketchy sources. It was an aisleless structure built on the east-west axis, along the adjoining street. The one-storey convent was attached to its northern flank. The history of the twin buildings was marked by frequent fires. The most devastating of them, which raged in 1638, consumed both the town and the whole Franciscan complex. The damage was so great that the rebuilding of the church had to

start almost at the foundations. It was then that its walls were fortified with escarpments and anchors. The convent building was rebuilt as well.

For hundreds of years the Lelów convent was a beacon of Christian culture in the region. It is hard to overestimate its role in its early days, when the local population was slowly emerging from the mists of paganism. Then the convent's growth and prosperity seemed to run parallel to the flourishing Polish Commonwealth. And finally, the dismemberment of the Polish state by foreign aggressors was in a way mirrored in the demise of the Lelów convent, effected by the same hostile hand.

In 1819 the Franciscan friars of Lelów celebrated an impressive anniversary of their foundation. The occasion rounded off 450 years filled with prayer, contemplation, service, and hard work for the good of men and the glory of God. The local community had every reason to be grateful for four and a half centuries of the Franciscan presence.

The times, however, were inauspicious. The political upheavals at the turn of the 18th century climaxing in the partition of Poland and the secularist reforms pushed by the country's new masters bode ill for the future, while the highly restrictive quotas on novices, plummeting donations and rapidly rising taxes and costs posed an immediate, deadly threat to the Lelów convent. In the eyes of officialdom Lelów, just like many other religious communities, appeared useless and dispensable. So when the last guardian Father Jan Cichuciński died in 1819 the convent was de facto confiscated by the Russian-led government of the Kingdom of Poland. The buildings soon fell into ruin while disputes between the church and the state authorities over the ownership of the various pieces of real property and movables which made up the Franciscan estate dragged on for years. The people of Lelów remonstrated with the Provincial about the devastation but it was all in vain. The numerus clausus on new admissions meant that the Order had no reserves that could be sent into the breach. Eventually, the estate, or rather what remained of it, was auctioned in 1828. The church utensils were sold off quickly, but the ruined buildings could find no buyer. It was forty years later (1868) that the remnants of the church and convent walls were finally torn down and the place tidied up. The material from the demolition was taken for the construction of new houses, a road and a wall round another church in the Old Town. So, after 450 years the convent ceased to exist and its property was plundered, chiefly by the state.

In 1905 a priest's house with outhouses was built on the site of the convent. The adjacent garden occupies the grounds of the demolished church.